

Az ambiguitás mint szövegkonstituáló elem (*A nyelvi játékok fordíthatóságáról*)*

Forgács Erzsébet

0. Bevezetés

A kommunikációs partnereknek – „normális esetben” – az a közös céljuk, hogy kizárják a többértelműség okozta félreértéseket, s ezért megpróbálják közlendőjüket úgy megfogalmazni, hogy megnyilatkozásuk csak egyféleképpen legyen interpretálható. A beszélő megnyilatkozásaiban követi Grice konverzációs maximáit, azaz a közlés informatívására, igazságértékére, relevanciájára és egyértelműségére vonatkozó elvárásokat.¹ Ezeket a kooperációs maximákat azonban sokszor figyelmen kívül hagyjuk. Egyes szövegfajták lényege pedig éppen abban áll, hogy az utolsóként említett kommunikációs elvárást nem teljesítik.² Ezekben a szövegekben az ambiguitás mint szövegkonstituáló elem jelentkezik.³

Ahhoz, hogy az ambiguitáson alapuló nyelvi játékot megértsük, kiváló nyelvtudásra, nyelvi kreativitásra és nem utolsósorban humorérzékre van szükségünk. A nyelvtudás, illetve a nyelvi tudatosság egy bizonyos szintjén az ambiguitáson alapuló nyelvi játékok mind az anyanyelvi, mind pedig az idegen nyelvi oktatásban sokszíniűen felhasználhatók, mivel: gyakrak elmések és humorosak, szolgálják a motivációt; a tanulók a nyelvi rendszer addig még számukra ismeretlen összefüggéseit fedezhetik fel; tudatosulhatnak bennük azok a veszélyek, amelyeket egy többféleképpen értelmezhető nyelvi közlés okozhat. Végül még egy érv, amely a nyelvi játékok oktatásban való felhasználása mellett szól: segítségükkel több nyelvi diszciplína kérdései együttesen vizsgálhatók. Az ambiguitás összeköti ily módon pl. a lexikológiát, a szemantikát, a pragmatikát, a frazeológiát és a fordítástudományt stb.

Az ambiguitás mint a nyelvi játék alapja legpregnánsabban a viccben jelenik meg, mivel a vicc kulcsszavai sokszor többjelentésű vagy azonos alakú szavak. Nyelvi leleményen alapuló viccekről van itt szó, nem pedig szituációs viccekről.⁴ A továbbiakban ambiguitáson alapuló magyar vicceket veszek szemügyre, mégpedig azzal a céllal, hogy megvizsgáljam, az effajta nyelvi leleménynek milyen típusai különböztethetők meg nyelvünkben, s ezek mennyiben fordíthatók németre.⁵ A magyar példák mellett néhány német kiinduló nyelvi példát is említek, és röviden más szövegfajtákkal is szemléltetem az ambiguitás szövegkonstituáló szerepét.⁶

* Forgács E. 2000. Az ambiguitás mint szövegkonstituáló elem. A nyelvi játékok lefordíthatóságáról és lefordíthatatlanságáról. Elhangzott: *A nyelv szerepe az információs társadalomban*. X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2000. április 18–20.

Az ambiguitás fajainak elkülönítésénél az volt a fő szempont, hogy a többértelműség melyik nyelvi síkon jelenik meg. Ezek alapján a következő fontosabb csoportokat különböztetem meg:

- (1) grammatikai ambiguitás (morfológiai, szófaji és strukturális ~);
- (2) lexikai-frazeológiai ambiguitás (homonímia, homofónia, poliszémia, etimológiai játék, frazeológiai ~);
- (3) kommunikatív-pragmatikai ambiguitás.

1. Grammatikai ambiguitás

1.1 Morfológiai ambiguitás

Egy ember kétségbeesetten kapálódzik a vízben, látja, hogy távolabb egy csónakban halászok ülnek.

- **Halászok, halászok!** – kiabálja. Mire megszólal az egyik halász:
- Mi is, de csöndben!

A két morféma – *-ok* mint *-o* kötőhangzó + *-k* a többesszám jele és *-ok* mint igei személyrag – homonim, formai egybeesésük szép példája az intralingvális jelentés, azaz az egy adott nyelven belüli két nyelvi jel kapcsolata – *halászok* mint ige és *halászok* mint főnév – lefordíthatatlanságának. A nyelvtani homonímia ugyanis nyelvspecifikus jelenség.

1.2 Szófaji ambiguitás

- Anyu?! **K**imehetek focizni?
- **K**i.
- Hát én.

Egy szóalak kétféle szófajtani besorolhatósága ismét az adott nyelv sajátja (*ki* mint igekötő és *ki* mint kérdőnévmás).

1.3 Strukturális ambiguitás

A strukturális ambiguitás egyrészt azzal magyarázható, hogy ugyanazon nyelvi formával különböző relációkat fejezhetünk ki, másrészt ugyanazon reláció különböző nyelvi formákkal, szerkezetekkel is megfogalmazható.

1.3.1 Szintaktikai ambiguitás

A szintaktikai ambiguitás abból fakad, hogy a mondaton belüli függőségi viszonyok nem egyértelműek: a felszíni struktúrának több mélyszerkezet is megfeleltethető:

Vásárló az eladónak: „Fel szeretném próbálni a piros ruhát a kirakban.” – Mire az eladó: „Rendben, ha akarja, de van próbafülkénk is.”

A német fordításban a szintaktikai ambiguitás megőrződik:

Kundin zu der Verkäuferin: „Ich möchte das rote Kleid im Schaufenster anprobieren.” – „Gut, wenn Sie wollen, aber wir haben auch Kabinen zum anprobieren.”

1.3.2 Összetett szavak⁷

A többféleképpen értelmezhető összetett szavak sok hasonlóságot mutatnak a szintaktikai ambiguitással, hiszen itt is arról van szó, hogy egy felszíni formának több mélyszerkezet is megfeleltethető.⁸

A szóösszetétel köztudottan az egyik legkedveltebb szóalkotási mód, hiszen komprimált kifejezést tesz lehetővé: sok szóösszetétel jelentése csak bonyolult körülírással volna lehetséges. Éppen komprimáltságuk miatt azonban a szemantikai viszonyokat nem fejezik ki explicit módon, s így nem olyan egyértelműek, mint egy szintagma.⁹

1.3.2.1 Idiomatizált kompozitumok

Némely alárendelő kompozitum oly mértékben idiomatizált, hogy az adekvát szókapcsolatba való transzformáció nehézségeket okoz (v.ö. Schippan 1984: 105 k.) vagy a determináns és a determinált közötti járulékos szemantikai elem játékosan figyelmen kívül hagyható.

Ilyen idiomatizált szóösszetétel *szarkaláb* szavunk:

A szarka kesereg: „Öregszem. Már a szemem körül hordom a lábam.”

A vicc németre egy az egyben lefordítható (v.ö. m. *szarka* = ném. *Kräh*e; m. *szarkaláb* = ném. *Krähenfuß*):

Der Krähe beklagt sich: „Ich werde älter. Ich trage schon meine Füße um meine Augen.”

1.3.2.2 A mélyszerkezet (determináns és determinált kapcsolatának) antikonvencionális értelmezése

Az erősen ittas, cikkcakkban közlekedő autóvezetőt megállítja a rendőr szilveszter éjszakáján: „Egy **alkoholteszt**et kell csinálnunk magával.” – Mire az autós: „Ez nagyszerű! Melyik kocsmába megyünk?”

A vicc poénja az összetétel mélyszerkezetének, azaz a determináns és a determinált kapcsolatának antikonvencionális értelmezésén alapul, mely németre minden nehézség nélkül lefordítható:

Ein Autofahrer fährt in der Silvesternacht Schlangenlinien und wird von der Polizei gestoppt: „Wir müssen mit Ihnen einen **Alkoholtest** machen!” – Darauf der Fahrer: „Wunderbar! In welche Kneipe gehen wir denn?”

1.3.2.3 Remotiváció dekompozícióval

Az összetétel determináns és determinált tagja közötti viszony több, mint egy egyszerű meghatározási viszony. A dekompozíció, azaz az összetétel szintagmára való bontása remotiválja az összetételt, a két jelentés azonban nem egyezik meg, hiszen például a *mérgesgomba* nem egyenlő a *mérges gombával*, vagy a *kezesbárány* a *kezes bárány*-nyal (vö. Fischer & Uerpmann 1987: 81 k.):

Szabóéknál a szomszédban nagy családi csetepaté volt. Mikor a vihar lecsendesedett, megkérdezi a kis Zsuzsi: „Anyu, ezt mondják **vadházasságnak?**”

A németre való fordítás összetétellel nem oldható meg, a jelzős szó szerkezet azonban játékosan kétféleképpen értelmezhető, ily módon tehát a fordítás lehetséges:

Bei Schneiders hat es einen kräftigen Ehe Streit gegeben. Als sich die Wogen wieder geglättet haben, fragt die kleine Susi: „Mutti, nennt man das eine **wilde Ehe?**”

1.3.2.4 Homonim összetételi tag

„Melyik a legsárgább madár?” – „???” – „A **citromhéja.**”
 „Hogy hívják a medve mellszobrát?” – „???” – „**Mackófölső.**”

Az azonos alakú szavak az egyes nyelv sajátjai, fordításuk gyakorlatilag lehetetlen.

1.3.2.5 Összetételi határ játékos eltolása

Egyes szóösszetételekben az összetételi határ játékos eltolásával az összetett szó két másik komponensre bomlik, amelyek külön-külön értelmes szót alkotnak, de az eredeti szóösszetétellel szemben jelentésük merőben más:

„Mi a **villamosszék** kisöccse?” – „???” – „Az elektromos **kisülés.**”

A *kis-ülés* és a *ki-sülés* összjátéka a németben nem adható vissza.

1.3.2.6 Dekompozíció homofónián alapuló átértelmezéssel

Dekompozíció történhet az összetétel egy tagjának (például mint idegen szónak) hangzásazonosságon (homofónián) alapuló átértelmezésével is:

„Mit söpörnek a repülőtéren?” – „???” – „**Airport.**”

Az efféle játékos népetimológiás összecsengés nyelvspecifikus jelenség, ezért nem fordítható, illetve a nyelvi játék lényege is éppen abban van, hogy nem szabad lefordítani.

1.3.3 Zeugma

A zeugma olyan szerkezetet jelent, amelyben egy szónak együtt szerepelnek olyan lehetséges bővítményei, amelyek szemantikailag nem kompatibilisek egymással. A zeugmához hasonló nyelvi játékon alapul a következő – németre megintcsak lefordíthatatlan – vicc :

A róka koma sétál az utcán. Egyszer csak az egyik sarkon megpillantja a nyuszikát, aki egy bunkósbótot magasba emelve várakozik. Megkérdi tőle:

- Szervusz, hát te **mit állsz itt?**
- **Bosszút.**

2. Lexikai-frazeológiai ambiguitás¹⁰

2.1 Homonímia

Az a jelenség, amikor két (vagy több) szó formailag megegyezik, ugyanakkor jelentéseik között (mai nyelvérzékünk szerint) semmiféle kapcsolat nincs, más nyelvre nem fordítható:

Két párna beszélget:

- Hogy vagy?
- Rosszul.
- Miért?
- **Huzatot** kaptam.

(Vö. m. huzat – ném. (Luft)Zug és Bezug.)

2.2 Homofónia

A homofónia, azaz két ortográfiailag, etimológiailag és szemantikailag különböző szó összecsengése a fordító elé áthidalhatatlan akadályt állít:

- Mi az **aszkézis?**
- A majom lába, mert hogy **az kéz is.**

A tulajdonnevekkel való játék a homofóniás nyelvi viccek kedvelt eszköze:

Bemegy az olasz negyed húsboltjába a fiú. A hentes kérdi: – „Mi kell, Angelo?” – Mire a fiú: – „**Máj kell, Jackson!**”

A homofónia jelenthet hasonló hangzáson alapuló összecsengést is (vö. a *morzsák* selypítő kiejtését: *molyzsák*):

- Mi az a **molyzsák?**
- Apjó pici kenyéjdajabkák.

Két elektron beszélget. – „*Elegem van belőled. Olyan hülye vagy!*” – „*Hát, te se vagy Coulomb.*”

2.3 Poliszémia

A poliszémia nem szükségképpen nyelvspecifikus, hiszen gyakran előfordul, hogy egy többjelentésű szó a célnyelvben is több, a kiinduló nyelvekhez hasonló jelentéssel bír.¹¹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden poliszémián alapuló nyelvi vicc könnyedén lefordítható más nyelvekre:

– „Ki követi el a legtöbb **összeadási** hibát?” – „???” – „Az anyakönyvvezető.”

A magyar *összeadni* többféle jelentését a németben több szóval fejezzük ki: matematikai értelemben *addieren* vagy *summieren*, házzasságkötéssel kapcsolatosan pedig *trauen*.

Hasonlóképpen lefordíthatatlan a következő vicc:

- Miért fut két Blend-a-med a sivatagban?
- Hogy **megelőzzék** a fogszuvasodást.

(Vö. ném. *überholen* és *vorbeugen*.)

2.4 Etimológiai játék

Játékos etimológiai remotiváció eredményei a következő lefordíthatatlan viccek:

– „Mi a **fasírt** többesszáma?” – „???” – „**A fák sírtak.**”

Történelemórán a tanár felteszi a kérdést:

- Ki tudja megmondani, hány **dúlás** volt Magyarországon?

Móricka válaszol:

- Három: tatárdúlás, törökdúlás és felszabadúlás.

- Mi a különbség a trójai faló és a gordonka között?

- Semmi. Mindkettő **csel-ló**.

Vámosok a határon egymás után belenéznek egy bőröndbe, s mind elpirulnak. Mi volt a bőröndben? – **Vámpír**.

2.5 Frazeológiai ambiguitás

Frazeologizmusoknak köztudottan azokat az állandósult szókapcsolatokat tekintjük, amelyek reprodukálhatók, elemeikben és szerkezeti felépítésükben stabilak, lexikalizálódtak, s gyakran idiomatizáltak. Az idiomatikus frazeologizmusok közül azok, amelyek egy literális olvasatot is lehetővé tesznek, az így lét-

rejövő kétértelműség alapján hatásosan alkalmazhatók szövegkonstruáló elemként.

Zwei Irre kaufen beim Schrotthändler ein Lenkrad und eine Hupe, laufen mit großem Brummbrumm und Trara an die Tankstelle und verlangen Benzin. Der Tankwart fragt: „**Bei euch ist wohl eine Schraube locker?**” – Darauf der eine Irre böse: „Typisch für die heutige Schundarbeit! Kaum hat man ein neues Auto, schon fangen die Reparaturen an!”

A magyarra való fordítás nehézség nélkül megoldható, mert a német frazeologizmusnak olyan funkcionális magyar ekvivalense van, amelynek frazeológiai jelentése a németével egyezik, szintén literalizálható, s a szó szerinti, azaz a tagok jelentéseiből adódó additív jelentés ugyanabba a képi környezetbe helyezhető, azaz a célnyelvi frazeologizmus jelentésének mindkét síkjával a kiinduló nyelvhez hasonlóan integrálódik a szövegbe, visszaadva így a nyelvi játék hatásmechanizmusát (*bei jmdm. ist eine Schraube locker* = 'jmd. ist nicht recht bei Verstand' → *hiányzik egy kereke/nincs ki mind a négy kereke/kevesebb van neki egy kerékkal* = 'vmi hiba van a gondolkozásában, nincs helyén az esze; féleszű, hóbortos' – vö. Duden 1992: 636 és O. Nagy i. m. 351):

Két bolond vesz az ócskavastelepen egy kormányt és egy dudát, nagy túlköléssel és csinnadrattával megérkeznek a benzinkútra és benzint követelnek. A benzinkutas megkérdi: „**Nektek hiányzik egy kereketek, mi?**” – Mire az egyik bolond mérgesen: „Jellemző a mai hitvány munkára! Alighogy vett az ember egy új autót, máris megkezdődnek a javítások!”

2.5.1 A frazeológiai ambiguitás irodalmi szövegekben

A frazeologizmus nemcsak viccekben, hanem más szövegfajtákban, például irodalmi szövegekben is lehet szövegkonstruáló elem. Példaként Garaczi Lászlótól (1998: 7) idézek. A szövegösszefüggés: egy kisfiú csúzlival belőtt egy nyitott ablakon, s a kilőtt szöggel véletlenül eltalálta az ablak előtt ülő titkárnő arcát.

Ha a kontyba küldöm a szöveget, nincs semmi, tán még most is gépel, apámnak nem kell aláírnia, és még divatdiktátor is lehet belőlem – a belvár csajok stilizált ú-szöggel a hajukban flangálnak az Emkénél, és Mari Zsuzsa új számát dúdolják: „Csacsi fiú, **szöveget ütöttél a fejembe.**” [Kiemelés tőlem – F. E.]

Hasonlítsuk össze a magyar eredetűt annak német fordításával (Garaczi 1999: 113):

Wenn ich den Nagel in den Haarknoten gejagt hätte, wäre absolut nichts passiert, dann säße sie vielleicht noch immer an der Schreibmaschine, mein Vater müßte nichts unterschreiben, und ich könnte sogar ein Modeguru werden – die City-Girls flanierten mit schicken, umgebogenen Stahlstiften im Haar um das Emke herum und summten den

neuesten Schlager von Mary Sue: „Mein Schatz, **du hast mir einen Nagel in den Kopf geschossen.**” [Kiemelés tőlem – F. E.]

A magyar frazeologizmus *szöveget üt a fejébe valami* jelentése: 'meglepő voltával (el)gondolkodásra, töprengésre készíti' (vö. O. Nagy 1976: 618). A magyar frazeologizmus literalizálható, míg a német fordítás csak az egyik szemantikai síkot képes visszaadni, nincs ugyanis olyan ekvivalens frazeologizmus, amely a kettős interpretációt lehetővé tenné. Ezért a fordítóknak nincs más választásuk, mint a szó szerinti fordítás, így azonban a fordításban nem tud érvényesülni a kettős olvasat lehetősége, a literális és a frazeológiai jelentés konfrontációja.¹²

2.5.2 A frazeológiai ambiguitás fordíthatósága

A literalizált frazeologizmusok fordíthatóságának feltétele, hogy a célnyelvben meglegyen az ekvivalens frazeologizmus, melynek ugyanúgy lehetséges legyen a literalizált olvasata. Ha a literalizáció formai modifikáció nélkül történik, úgy a fordítás nem okoz különösebb nehézséget. Erre jó példa Karinthy Közmondás című írása. Karinthy definiálja a közmondást, majd tizenkilenc közmondás értelmezésével parodizálja őket. Lássunk egy példát (vö. Karinthy 1981: 71):

Amelyik kutya ugat, nem harap.

Megnyugtató tapasztalat, mely szerint bátran lehet közeledni az ugató kutyához. Kezdőket azonban figyelmeztetünk, hogy a kutyák nem tudják ezt a közmondást. Megfordítva: **amelyik kutya harap, nem ugat** – ez még nincs bebizonyítva, lehet, hogy ugat, csak nem hallani, mert tele van a szája.¹³ [Kiemelés tőlem – F. E.]

Mivel a közmondásnak megvan a német ekvivalense, s a literalizáció formai módosítás nélkül történt, a fordítás nem okoz nehézséget:

Hunde, die bellen, beißen nicht.

Eine beruhigende Erfahrung, nach der wir uns mutig einem bellenden Hund nähern können. Anfänger seien jedoch gewarnt: Hunde kennen dieses Sprichwort nicht. Umgekehrt: **Hunde, die beißen, bellen nicht.** Das ist noch nicht erwiesen, es könnte doch sein, dass sie bellen, nur hört man es nicht, da ihr Maul voll ist. [Fordítás tőlem – F. E.]

Mivel a közmondások igazságértéke ma gyakran megkérdőjeleződik, a mai nyelvhasználatban gyakran találkozunk a Karinthyéhoz hasonló közmondáspersziflázásokkal. A közhelyként értékelt közmondások elferdítésével új életigazságok születnek. Ezek wellerizmusokban megjelenve sokszor jól fordíthatók, például:

„**Minden kezdet nehéz**”, mondta a tolvaj és először egy üllőt lopott. → „**Aller Anfang ist schwer**”, sagte der Dieb und stahl zuerst einen Amboss.

A közmondások literalizációja legtöbbször egy leleplező továbbköltéssel történik, mely elidegeníti a közmondás jelentését, ellentétébe fordítja azt. A leggyakrabban elferdített német közmondás elferdítései magyarra minden nehézség nélkül fordíthatók:

Wer andern eine Grube gräbt, weiß, wo sie ist und fällt selten hinein. →
Aki másnak vermet ás, tudja, hol a verem, és ritkán esik bele.

Andern keine Grube graben! Die meisten Leute sind die Schaufelei nicht wert. → Ne ássunk másnak vermet! A legtöbb ember nem érdemes az áskálódásra.

Ez utóbbi példában az a helyzet állt elő, hogy a magyar fordítás jobban ki tudja aknázni az ambiguitást, mint a német eredeti, megerősítve a nyelvi játékot az *áskálódás* kettős jelentésével. (Természetesen nem igaz tehát, hogy nincs fordítás veszteség nélkül.)

Ha a literalizáció formai modifikáció, vagy két frazeologizmus kontaminációja útján történik, akkor a fordítás gyakorlatilag lehetetlen, például:

Addig nyújtózkodj, amíg kinyúlsz!
Amit ma megvehetsz, ne halaszd holnapra!
Vak tyúk is talál szemet szemért.
Ajándék lónak túros a háta.

3. Kommunikatív-pragmatikai ambiguitás

A kommunikációban különböző intenciókat tartunk szem előtt, megnyilvánulásunkkal el akarunk érni valamit. A sikeres kommunikációnak alapfeltétele, hogy a vevő helyesen dekódolja a hírt, s felismerje, milyen reakciót vár el tőle az adó.

Azok a nyelvi viccek, amelyekben az ambiguitás nem a nyelvi jelek többértelműségén, hanem az illokúciós aktus félreértelmezésén alapul, különösebb nehézség nélkül fordíthatók:

– Utoljára kérdem: Mikor fizeti meg az adósságát? – „Milyen jó, hogy többet nem teszi fel ezt a kellemetlen kérdést!”¹⁴

4. Összegzés

Amint a felsorolt példákban láttuk, a nyelvi viccek két különböző jelentés, illetve interpretációs lehetőség kontrasztján alapulnak. A hallgatónak/olvasónak nemcsak az a feladata, hogy a kétértelműséget felfedezze, hanem az is, hogy a két jelentést integrálja, azaz a két különböző irányú értelmezést mégiscsak egy mederbe terelje, együtt lássa. A megértés mintegy kihívás ezekben a szövegekben, hiszen a befogadó kreatív közreműködését igényli, s így a nyelvoktatásban mind a receptív, mind a produktív nyelvi kompetencia fejlesztésére szolgálhat. A nyelvi játékok megértése a nyelvi rendszer sajátosságaira világít

rá, melyek gyakran olyannyira az adott nyelv sajátjai, hogy más nyelvre le sem fordíthatók.

Az ambiguitás itt tárgyalt fajtái javarészt a nyelvi jelek (vagy jelkapcsolatok) formai-szemantikai aszimmetriáján alapulnak, ebből adódik, hogy a fordítási kísérlet gyakran eredménytelennek bizonyult.

A nyelvi viccek megértése, a nyelvi játékok megfejtése gondolkodásra készít bennünket a nyelvről és a nyelvhasználatról, s ezáltal hozzásegít egy tudatosabb nyelvszemlélethez és megalapozottabb nyelvtudáshoz. A nyelvi talány megfejtése örömet okoz, s ez az eredményes nyelvtanulás legfőbb feltétele. A nyelvi játékokon alapuló szövegek recepciója nemcsak feltételezi a fejlett nyelvi kompetenciát, hanem a nyelvi játékokra való reflektálással fejleszti is azt. A metakommunikációs készség pedig a nyelvtanárképzésben elsőrendű fontosságú.

Jegyzetek

1 Vö. *Maxim of quantity, maxim of quality, maxim of relevance és maxim of manner* in: Grice 1975. Vö. még Lewandowski 1990: 607 k.

2 Vö. *Avoid obscurity of expression; avoid ambiguity; be brief és be orderly* (vö. Grice uo.).

3 Az ambiguitáshoz vö. Koller 1977: 13 kk.; Koller 1992: 133 kk.; Lewandowski i. m. 55 k.; 703.

4 A vicchez mint szövegfajtához vö. Marfurt 1977 és Ulrich 1980.

5 Írásommal csatlakozni kívánok Lendvai Endréhez, aki szerint a verbális humor „társadalmi diszkurzusban tapasztalható térnyerése időszerűvé teszi, hogy róla, mint fordítástudományi fenoménről, külön is szöjljunk” (vö. Lendvai 1999: 33).

6 A viccek lelőhelyét nem tartottam fontosnak megadni. Legtöbbjüket az internetről, illetve napilapokból gyűjtöttem, néhányuk viccgyűjteményből származik, sokuk pedig – mivel „szájról szájra terjedő, szituatív, improvizatív” műfajról van szó (vö. Lendvai 1999: 34) – több helyen is megtalálható.

7 A kompozitumok ambiguitásához a német viccben vö. Forgács 1995.

8 A mélyszerkezet terminust a Károly szerinti értelmezésben használom (vö. Károly 1969: 273 kk.).

9 Károly is hangsúlyozza, hogy az összetételi tagok ismerete még nem jelenti szükségszerűen az összetétel megértését (vö. Károly uo.).

10 Az itt ismertetett csoportok közül Lendvai is tárgyalt néhányat lexiko-szemantikai (szemasziológiai és onomasziológiai) kategóriák címszó alatt – vö. Lendvai 1996: 53 kk.

11 Lefordítható például a következő vicc: *Egy patkány bemegy egy elektronikai boltba. – „Kérek egy színes tévét” – mondja. – „Milyen márkájút?” – „Mindegy, csak sok csatorna legyen rajta.” (A csatorna/Kanal vonatkozhat vízelvezetésre vagy közlekedésre szolgáló általában földalatti vályatra/mederre és használatos a távközlésben is.)*

12 A példa szemlélteti, mennyire kérdéses – ugyanakkor szükségszerű is – „ekvivalens fordítás”-ról beszélni, s hogy mennyire az adott szöveg tartalmi-formai-stilisztikai-kommunikatív stb. jellege szabja meg, hogy a szöveg mely jegyének/jegyeinek átülteté-

sén van a hangsúly, s egyáltalán melyik ekvivalenciafelfogással kell dolgoznunk. Az ekvivalencia fogalmának különböző megközelítéseihez vö. Klaudy 1999: 87–102.

13 Vö. Safian 1967: 19: *A barking dog never bites. But a lot of dogs don't know this proverb.*; i. m. 14: *A barking dog never bites; that is, he never barks while he's biting.* Az adatokra Mieder & Litovkina munkájában (1999: 7) akadtam.

14 Az ambiguitásnak ez a fajtája rokon a Lendvai által új implikációként emlegetett esettel, amikor is „a beszélő tudatosan eltér az adott nyelvi elem normatív értelmezésétől, s azt olyan új jelentésben használja, amely csupán a szövegkörnyezetből derül ki” (Lendvai 1996: 64). Egy példa a korpuszomból: „**Miből** készült a trójai faló?” – „**Cselből.**”

Irodalom

- Duden 1992 = Der Duden: in 12 Bänden; das Standardwerk zur deutschen Sprache. Bd. 11. *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik.* Barb. von G. Drosowski und W. Scholze-Stubenrecht, Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich.
- Fischer, H.-D. & Uerpmann, H. 1987. *Einführung in die deutsche Sprachwissenschaft. Ein Arbeitsbuch.* München: Franz Ehrenwirth Verlag.
- Forgács, E. 1995. Ambiguität von Komposita in der Textsorte Witz. *DuFu (Deutschunterricht für Ungarn)*. 1995/3. 5–16.
- Grice, H. P. 1975. Logic and conversation. In: Cole, P. & Morgan, J. L. (eds.) *Speech acts.* New York etc. 41–58.
- Károly, S. 1969. A szóösszetételek és a velük kapcsolatos lexikológiai egységek. In: *Általános nyelvészeti tanulmányok VI.* 273–328.
- Klaudy, K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe.* Budapest: Scholastica.
- Koller, W. 1977. *Redensarten. Linguistische Aspekte, Vorkommensanalysen, Sprachspiel.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Koller, W. 1992. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft.* Heidelberg/Wiesbaden: Quelle und Mayer, UTB 819.
- Lendvai, E. 1996. *Közelkép a verbális humorról.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lendvai, E. 1999. Verbális humor és fordítás. *Fordítástudomány.* I. évf. 2. 33–43.
- Lewandowski, Th. 1990. *Linguistisches Wörterbuch.* Heidelberg/Wiesbaden: Quelle und Mayer, UTB 1518.
- Marfurt, B. 1977. *Textsorte Witz: Möglichkeiten einer sprachwissenschaftlichen Textsorten-Bestimmung.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- O. Nagy, G. 1976. *Magyar szólások és közmondások.* Budapest: Gondolat.
- Schippan, Th. 1984. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache.* Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Ulrich, W. 1980. *Der Witz im Deutschunterricht.* Braunschweig: Westermann.

Források

- Garaczi, L. 1998. *Pompásan buszozunk! Egy lemúr vallomása* 2. Pécs: Jelenkor Kiadó.
- Garaczi, L. 1999. *Beinhartes Schönwetter. Bekenntnisse eines Lemuren II.* Graz: Literaturverlag Droschl. Aus dem Ungarischen von Andrea Seidler und Pál Deréky.
- Karinthy, F. 1981. *Én és énke.* Budapest: Móra Könyvkiadó.
- Mieder, W. & Tóthné-Litovkina, A. 1999. *Twisted Wisdom. Modern Anti-Proverbs.* Burlington, Vermont: Queen City Printers.
- Safian, L. A. 1967. *The Book of Updated Proverbs.* New York: Abelard-Schuman.

Tájékoztatjuk a tisztelt kollégákat és valamennyi érdeklődőt, hogy 1999. január 22-i bejegyzéssel megalakult a

SZENT JEROMOS ALAPÍTVÁNY A MAGYAR FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZÉS TÁMOGATÁSÁÉRT

Az alapítvány célja a magyarországi fordító- és tolmácsképzés támogatása. Ennek érdekében az Alapítvány támogatja az intézményes tolmács- és fordítóképzést, ösztöndíjjal segíti tolmács illetve fordító szakos hallgatók tanulmányait és külföldi részképzését, támogatja tolmács- és fordító oktatók továbbképzését, szakmai továbbképző tanfolyamokat szervez annak érdekében, hogy a tolmács- és fordítói munka színvonalának emelésével elősegítse Magyarország euroatlanti integrációját, szakmai folyóiratot, illetve publikációkat jelentet meg, tudományos kutatást kezdeményez, folytat illetve támogat, valamint szakmai kapcsolatokat kezdeményez és ápol magyarországi és külföldi társintézetekkel és szakmai szervezetekkel.

A kuratórium elnöke: dr. Klaudy Kinga

Az alapítvány nyitott. Az Alapítványt minden magyar és külföldi magánszemély vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező társaság pénzüsszegekkel, illetve szolgáltatásokkal támogathatja.

A Szent Jeromos Alapítvány számlaszáma: 10100792 72841400 00000008.

Számlavezető Bank: Budapest Bank, Királyhágó Fiók.

A közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI törvény értelmében az alapítványt támogató pénzádományok levonhatók a személyi jövedelemadó- és társasági adó alapból.

Az alapítvány székhelye: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Budapest 1145. Amerikai út 96. Tel: 2 512 537, Fax: 2 512 677/50.

e-mail: kagardi@ludens.elte.hu vagy aeiler@ludens.elte.hu